

СПОЛУЧЕННЯ ПРИРОДНОЇ І ПОЗИТИВНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

УДК: 346.2

Грудницька С.М.,
кандидат юридичних наук,
професор, зав. сектором
відділу проблем модернізації
господарського законодавства,
Інститут економіко-правових
досліджень НАН України,
м. Донецьк

Анотація: У статті розглянуто проблему сполучення природної і позитивної господарської правосуб'єктності підприємств. Обґрунтовано теоретичні положення, спрямовані на забезпечення органічного сполучення природної і позитивної правосуб'єктності у сучасному суспільстві і реалізацію концепції триєдності категорії господарської правосуб'єктності підприємств (приватної, публічної, моральної).

Ключові слова: підприємство, господарська правосуб'єктність, природне право, позитивне право, приватне право, публічне право, моральне право

У господарському праві України широко розробляються проблеми сполучення приватних і публічних інтересів за допомогою сполучення приватноправового і публічно-правового регулювання господарських відносин, відстоюється різноманіття видів суб'єктів господарювання і т.д. (див. роботи В.К. Мамутова, Г.Л. Знаменського й інших [1; 2; 3 і ін.]). Розробляючи ці проблеми, господарсько-правова наука постійно працювала над узгодженням природних і позитивних прав підприємств, сприяючи реалізації природної правосуб'єктності в господарському законодавстві. Разом з тим сучасні умови господарювання, необхідність проведення державної економічної політики, модернізації господарського законодавства обумовлюють потребу подальшого пошуку способів зближення природної і позитивної господарської правосуб'єктності. Слід зазначити, що в доктрині права, починаючи з 19 століття, панував юридичний позитивізм, нормативістська школа права понині зберігає пануючі позиції, і законодавець, також як і судова практика нерідко керуються розбіжними з науковими розробками розуміннями. Поліпшити ситуацію здатний доктринальний перехід до органічної концепції праворозуміння і правового інституціоналізму*. У подібному ключі проблема сполучення природного і позитивного права, і зокрема, природної і позитивної господарської правосуб'єктності підприємств, у юридичній науці ще не ставилася.

Метою даної статті є розробка теоретичних положень, спрямованих на забезпечення органічного сполучення природної і позитивної правосуб'єктності в сучасному суспільстві і реалізації концепції триєдності категорії господарської правосуб'єктності підприємств (приватної, публічної, моральної).

*Правовий інституціональний підхід, який відстоює автор, на відміну від юрпозитивістського (нормативістського) підходу, передбачає включення в структуру правового інституту прав і обов'язків його учасників, що виникають із реалізації як норм права, так і гарантованих ними свобод (згідно принципу «дозволено все, що не заборонено»).

Протягом століть відносини між юснатуралізмом (природно-правовою теорією) і юспозитивізмом (юридичним позитивізмом) склалися, за виразом І.І. Царькова, досить драматично. Драматичний характер дискусій був наслідком фатального недо розуміння позитивістами принципів і цілей природно-правової доктрини. Особливо такий характер проявлявся на перших етапах становлення позитивізму наприкінці ХУІІІ – початку ХХ в. Цьому періоду було властиво категоричне заперечення існування універсальних природно-правових норм. Хід сучасної дискусії, як це було відзначено в матеріалах 12 Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії [4], приводить до поступового зближення позицій юснатуралістів і юспозитивістів.

З висоти сучасної реальності можливо оцінити причини дискусій, що склалися історично, – вони пов'язані зі взаємним запереченням юснатуралізмом і юспозитивізмом крайнощів один одного. Парадокс полягає в тому, що вони були єдині в головному – характерному західній традиції права надмірному звеличуванні можливостей людського розуму, були глибоко раціоналістичними у своїй основі. «Безліч людей безупинно говорять про «закон природи», чи природний закон, і потім повідомляють вам свої думки про те, що добре і що погано, і ви повинні розуміти, що ці думки суть саме глави і відділи закону природи» [5, с.23]. Шкода від такого способу мислення, на його думку, полягає в тому, що воно служить приводом і живленням для деспотизму думки і деспотизму на практиці [6, с. 272].

Ідеалістичний раціоналізм супроводжував європейську історію, починаючи з формулювання «вічних понять» глосаторами, продовжуючи, з 17 століття, формулюванням «таких же вічних понять» розумами Відродження. Юридична наука Нового часу відійшла від ідеї природного порядку речей, заснованого на волі Бога, відмовилася від схоластичного методу правотворчості, побачила в праві творіння людського розуму, визнаного відтепер бути єдиною направляючою право силою [7, с. 59]. І правотворчість попливла спочатку в рамках юснатуралізму, потім у рамках юспозитивізму – цих двох конфліктуючих праворозумів. Конфлікт між юспозитивізмом і юснатуралізмом у західній традиції права породжував конфлікт між типами світорозуміння – ліберально-індивідуалістичним і колективно-статичним [8], визначаючи трагічну сторону історико-культурної динаміки, що, за словами А.С. Панаріна, є циклічною [9, с. 450].

Дискусія в юридичній науці між прихильниками природно-правової доктрини і юридичним позитивізмом залишається основною і сьогодні. Складність юридичних інститутів задає постійно поновлювані теми для дискусій. На думку австрійського вченого Х.Ф. Кека, дискусійними є три основних питання:

1. Існування природного права взагалі. Реальні природні права чи «декларації прав людини» обіцяють те, що не здатні виконати? 2. Можливість його пізнання. Раціонально доказові природні права чи вони є результатом суб'єктивізму? 3. Обов'язковість природного права з урахуванням наявності позитивного права. Що буде обов'язковим у випадку колізії природної норми і позитивної? [10, с. 804].

Така постановка питань є породженням підходу, що склався в рамках західної традиції континентального права, у рамках якої сформувався уявлення про опікунське відношення держави, яка, спираючись на юридичний позитивізм, вирішує задачу суспільного прогресу щодо людини з її природними правами, за реалізацію яких вона (державна) несе виняткову відповідальність.

Тим часом відповідь на це питання лежить в іншій площині, не протиставлення, а сполучення: не «або природне право – або позитивне право», але «і те – і інше», діалектично взаємозалежне як сутність і явище, мета і засіб. З позицій східнохристиянської традиції, узагалі, і східної традиції континентального права, зокрема, природне право є невід'ємним атрибутом позитивного права, як сутність невід'ємна від явища, ціль від засобу. Раціональна довідність природних прав не є самоціллю, і вони сприймаються як вічні цінності, що не вимагають доказів (аксіом), реалізація яких (ціль) гарантується участю їх носіїв у формуванні позитивно-правових рішень (засобів), у тому числі у здійсненні правосуддя, яке вирішує колізії природно-правових і позитивно-правових норм.

І тут ми звертаємося до ідеї, у якій міститься ключ до зближення природної і позитивної правосуб'єктності по всій структурі державної соціально-економічної системи. Мова йде про закріплену в Конституції України ідею демократичної, соціальної, правової держави, що дозволяє перебороти юспозитивістське уявлення про владу як винятковий атрибут держави.

Сьогодні стоїть питання про необхідність такого діалектичного сполучення категорій народу і держави, яке б забезпечувало їх внутрішню відповідність як носіїв єдиного суверенітету. Для практичного вирішення цієї задачі є конституційні передумови. Відповідно до статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Одночасно стаття 1 Конституції України проголошує: держава є суверенною. Отже, народ і держава

мають єдиний суверенітет. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Народ і держава єдині. Таким чином, закріплена в Конституції України єдність суверенітету народу і держави є підставою для розгляду народу і держави в їх діалектичній єдності – народу, організованого за допомогою права в державу, чи народу в організаційно-правовій формі держави. Реалізація конституційного положення про єдиний суверенітет народу і держави має важливе, перспективне значення.

Незаперечним є той факт, що для ефективного збалансування інтересів необхідна ефективна система стримувань і противаг. У демократичній теорії політичної влади питання про те, хто практично владу повинен здійснювати, завжди вирішувалося в руслі ідеї народовладдя. Але для того, щоб здійснення влади народом стало реальністю необхідні корінні зміни в політичній системі суспільства. Практика управління повинна базуватися на наступному: єдиним джерелом влади є суверенна воля народу; держава, яка підконтрольна суспільству, гарантує рівний захист прав і свобод, честі і гідності людини; здійснення вільної конкуренції всіх суспільно-політичних сил, що діють у межах закону [11, с. 20]. Разом з тим, на думку фахівців, до кінця ХХ століття народовладдя не склалося, а тільки відбулося розширення меж особистої свободи і введення деяких формальних атрибутів конституційного правління. Фахівці відзначають, що в країні відбулася замкнута, кланова система влади, вільна від суспільного контролю і відповідальності. У рамках цієї системи без участі народу приймаються основні рішення [12, с. 28].

Перейти від протиставлення народу і держави до їх сполучення значить переглянути конфігурацію розподілу влади, у т.ч. у господарській сфері, розподіливши владу по всій структурі громадянського суспільства (при верховній владі народу) і налагодити систему вільної взаємодії учасників громадського життя з метою досягнення загальнодержавного консенсусу, що забезпечить зближення позитивної правосуб'єктності з природною, яка апріорно припускає володіння необхідним обсягом влади для вільної реалізації інтересів.

Розподіл влади по всій структурі громадянського суспільства припускає виділення правової категорії приватної влади, крім публічної, і розподіл:

приватної влади за приватною і приватно-публічною структурою громадянського суспільства, тобто між індивідами і приватними чи приватно-публічними колективами, у т.ч. підприємствами, іншими господарськими організаціями і т.п. автономними

одиницями-суб'єктами права;

публічної влади між публічними і приватно-публічними інститутами громадянського суспільства (державними органами, органами місцевого самоврядування всіх рівнів, громадськими організаціями й іншими публічними структурами, у т.ч. державними і комунальними підприємствами, публічними акціонерними товариствами й іншими підприємствами публічної колективної власності, а також приватно-публічними підприємствами чи іншими організаціями).

Подібний вид має концепція поділу влади в конституційній державі М. Оріу, з тією різницею, що він вважав інститути похідними винятково від публічної влади [див. 13, р. 5].

Слід зазначити, що відсутність підстав для розмежування понять «державний» і «народний суверенітет» уже відзначалася в літературі. «Суверенітет народу – це те ж саме, що суверенітет держави, і навпаки, державний суверенітет – це те ж, що і суверенітет усього народу, що належить державі і складає державу», – пише М.А. Краснов [14, с. 83]. За словами Н.Зайця, такий погляд активно пропагувався як симбіоз народного і державного суверенітету ліберально-демократичною концепцією і думкою радянського державознавства. Вони були подібні в одному – влада належить народу, а здійснюється державою. У цілому радянська юридична думка виробила стійку концепцію народного суверенітету, що передбачала, по-перше, верховенство і повновладдя народу, по-друге, необмеженість народного суверенітету, по-третє, його невідчужуваність, і по-четверте, вираженість в адекватних політико-правових формах. Дана юрпозитивістська концепція може бути узята за основу в тлумаченні питань суверенітету і поділу влади, за винятком одного, основного з погляду правового інституціоналізму моменту – необмеженості народного суверенітету.

У пострадянському правовому тлумаченні народного суверенітету найбільш істотним питанням стала проблема його обмеженості. Про це свідчать праці, присвячені проблемі верховенства прав і свобод людини. Разом з тим концепцію обмеженості суверенітету розділяють не всі автори [див., напр., 15, с. 9; і ін.], і вона має потребу в додатковій аргументації.

Якщо в юридичному позитивізмі мова йде про народний (національний), державний суверенітет [див. 16] і поділ вищої державної влади – законодавчої, виконавчої і судової, правовий інституціоналізм дозволяє перенести проблему суверенітету і поділу влади в площину прав людини і громадянина.

У більшості досліджень філософів, політологів, юристів суверенітет визначається як незалежність носія влади від якої-небудь іншої влади, при цьому загальне поняття суверенітету характеризується як верховенство, самостійність і незалежність влади (фр. *souverainete* – верховна влада) [15, с. 18; 16]).

Положення Конституції України і міжнародних документів, що закріплюють принципи демократичної, соціальної, правової держави і верховенства права (індивідуальних і колективних прав людини і громадянина над державою) припускають існування не тільки інститутів державної влади, але і безлічі автономних центрів прийняття рішень на засадах самоврядування – безлічі центрів верховної влади на засадах верховенства прав людини і громадянина. Народ при цьому розглядається як система – «безлічі пов'язаних між собою елементів (авт.– автономних центрів влади), що має той чи інший вид упорядкованості за певними властивостями і зв'язками і володіє відносно стійкою єдністю, яка характеризується внутрішньою цілісністю, що виражається у відносній автономності поведінки і (чи) існування цієї безлічі в навколишньому середовищі» [17, с. 48-49].

Таким чином, концепція верховенства прав людини припускає суверенітет кожної людини чи колективу (приватного чи публічного) і суверенітет народу в їх діалектичній єдності.

Такий погляд на речі дозволяє прочитати питання суверенітету і поділу влади в дусі східнохристиянської традиції, відповідно поповнивши понятійний апарат правової інституціональної теорії.

Зокрема, використовувана в юридичному позитивізмі класифікація суверенітету на народний (національний) і державний, повинна бути доповнена поняттям суверенітету людини і громадянина чи приватного або публічного колективу (суверенітету індивідуального або колективного приватного або публічного власника, суверенітету підприємства й іншого суб'єкта прав і свобод), що гарантує вільну реалізацію їхньої влади й інтересів, не заборонених законодавством.

Перед нами підхід до проблеми сполучення природної і позитивної правосуб'єктності з погляду східної традиції континентального права – від постановки задачі розподілу влади по всій структурі громадянського суспільства і подолання юрпозитивістського уявлення про владу як винятковий атрибут держави до висновку про необхідність визнання суверенітету кожної людини чи соціальної спільноти при верховному суверенітеті народу.

Різне розуміння питань суверенітету і поділу вла-

ди в західній і східній традиції континентального права пов'язане з різним розумінням свободи в цих двох традиціях. Якщо в західній традиції свобода забезпечується зверху, за допомогою зовнішньої влади (державної, церковної), то в східній традиції джерелом свободи є воля кожної людини, що знаходиться винятково в її (людини) владі.

Слід зазначити, що в західній традиції права періоду середньовіччя концепція джерела суверенітету також оперувала поняттям верховного суверенітету народу як корпоративного співтовариства, й акцентувалося, що юрисдикція не сходить від імператора, але йде від корпоративного співтовариства, розрізнялися поняття найбільшого владного повноваження і найбільшої юрисдикції і чистого владного повноваження і менш повної юрисдикції [18, с. 278]. Для середньовічних мислителів принципове питання полягало в обґрунтуванні обмеження влади. Саме в середині століття народжується ідея права як ідея обмежених повноважень. Але якщо в середньовіччя ця задача вирішувалася через постулат зовнішнього, трансцендентного джерела обмеження повноважень (Бога), то мислителі Відродження використали ідею взаємообмежень вільних індивідів, обґрунтувавши прогресивний принцип поділу влади в державі [6, с. 21]. І тут ми виявляємо загальну посилку мислителів Середньовіччя і Відродження. Вони виходили з протиставлення – народу і держави, Бога і людини (народу) – характерного західній традиції права. Як відзначає І.І.Царьков, при всій повазі до Аристотеля і Платона середньовічних мислителів мало хвилювало питання справедливої організації влади. Видно, тому, що вільна воля людини на участь у політичній організації громадського життя – не властивий для західної традиції права атрибут.

Інший досвід виявляється в історії античності. Коли Аристотель розділив рівність на два види: арифметичну (урівнюючу) і геометричну (розподіляючу), і відніс першу до приватних правовідносин, а другу до публічних, він хотів відобразити саме такий стан суспільства, члени якого є учасниками у загальній справі на підставі Закону, а не наказу-веління [див. 19, с. 151-152]. Давньогрецьке праворозуміння обмежувало волю індивіда не волею Бога (середні століття) і не волею іншого індивіда (Новий час), а соціально-політичною структурою суспільства, що припускає три рівні свободи – приватний, публічний, моральний – і участь індивідів у досягненні приватного і суспільного консенсусу.

Подібні висновки можна зробити і на основі особливостей праворозуміння у Древньому Римі. Як пише О.Гірке, римська юриспруденція будь-які союз-

ні утворення включала в *jus publicum*, і щоб уможливити їх участь у цивільному обороті, вважала їх особами приватного права (умовними, тобто фактично прибігала до фікції) [20, с. 98].

Древній Рим, також як і Древня Греція, піклувався про справедливість права за допомогою сполучення в ньому приватного і публічного початків. Римське цивільне право – це не право конфронтуючих щодо держави індивідів, а право громадян своєї держави, що сполучає як приватні, так і публічні аспекти життєдіяльності громадянського суспільства (*Jus civile* – норми цивільного (державного) права [6, с. 21]. *Civis* – громадянин як суб'єкт прав і обов'язків стосовно громади, членом якої він є. [21, с. 139]. *Civitas* – громада як політична одиниця, місто з околицями, громада-держава, організована демократично, у суспільному житті якого по можливості беруть участь усі громадяни [21, с. 139]).

При цьому питання ставилося не просто про сполучення приватного і публічного початків, а про справедливе сполучення (форми правління розрізнялися не тільки по організаційному принципу, але і в міру відношення їх до справедливості [6, с.13]). *Justitia* (юстиція) у перекладі з латинської – справедливість [22, с. 538]. *Ex debito justitiae* – по праву; виходячи з того, що справедливо [20, с.75].

Древні римляни знали, що є право суспільне (публічне), і є право приватне, і що їх потрібно не протиставляти, а погоджувати, при цьому публічне має перевагу перед приватним (*publicum privato est praefendum* [20, с. 247]).

Libertas – свобода, вільність – основна правомочність римського громадянина, що означає можливість діяти в рамках заборон, установлених законами, винятково на власний розсуд [21, с. 142]. Свобода є можливість робити те, що дозволено по праву (*libertas est potestas faciendi id, quod jure licet* [20, с. 167]), тобто виходячи з того, що справедливо (*ex debito justitiae* [20, с. 75]).

У римському праві розрізнялося індивідуальне право (*jus individuum* – нероздільне право; право, що не може бути розділене на частки; індивідуальне право [20, с. 152]) і колективне, котре могло бути приватним чи публічним. *Commune bonum* розглядалося як загальне благо осіб, що діють спільно, заодно (*in communi*) [див.: 21, с. 114, 148]. Це міг бути як союз тієї чи іншої частини осіб (*communis scriptura* – спільний документ, договір [21, с. 148]), так і народ у цілому (*jus commune* – загальне чи публічне право [20, с. 149]).

Приватне право припускало суспільний консенсус

і визначалося ним. *Consensus facit jus* – «згода творить право» [21, с. 148]. *Potentia debet sequi justitiam, non antecedere* – сила повинна слідувати за справедливістю, а не передувати їй [21, с. 156]. *Vis legidusest inimica* – насильство є ворог права [20, с. 312].

Через це вимагає уточнення теза І.І.Царькова про те, що антична правова думка відображала поділ приватного і публічного правового порядку [6, с. 12]: не поділ, а сполучення приватного і публічного відображала антична правова думка, причому на засадах античних уявлень про справедливість.

У середньовіччя виникли нові тенденції в розвитку юриспруденції. Якщо римське законодавство слідувало строго за юридично практикою, і сила звичаю не піддавалася сумніву [6, с. 44], то в середньовіччя виникла потреба в створенні методу правового аналізу і синтезу, що створював би відвернуті і вічні правові принципи поза контекстом юридичної практики [6, с. 45]. Для середньовічних мислителів інститут політичного примусу сприймався як такий, що самий собою розуміється, як богоугодний інститут, і вони не розробляли додаткової аргументації на захист політичної влади. Таким чином, публічний рівень свободи розчинився в приватному.

Відсутність рівня колективної (публічної) свободи лягла в основу закладеного в середньовіччя методологічного індивідуалізму. Канонічне право піклувалося про внутрішню свободу індивідів, спираючись на авторитет церкви, не звертаючи уваги на питання колективної свободи.

Через це головним питанням західної традиції права є питання рівності, у той час як ключовою категорією східної традиції, як і в період античності, продовжує залишатися свобода, що припускає участь у досягненні як приватного, так і суспільного консенсусу. Стан свободи в колективі, або зовнішня свобода людини, здатна виступати гарантією його внутрішньої свободи. Не просто відповідальність за порушення прав і свобод інших людей (основа – теорія спокути в західній християнській традиції), але діяльна участь в удосконаленні відносин у рамках громадянського суспільства (основа – теорія воскресіння у східнохристиянській традиції) є запорукою врахування інтересів їх носіїв і органічного сполучення їх природної і позитивної правосуб'єктності.

Спір про свободу почався між бл. Августином (354-430) і британським ченцем Морганом Пелагієм (360-420). Тлумачення Пелагія спиралося на тлумачення дворівневої свободи. Перший рівень – природна свобода як право індивіда протиставитися насильству, захищати себе будь-якими засобами. Дру-

гий рівень – громадянська свобода, що є тією мірою природної свободи, яка може бути надана кожному окремому індивіду з урахуванням спільного проживання безлічі людей [23, с. 87]. Щоб бути вільним, потрібно виконувати норми позитивного права. З погляду бл. Августина, цього недостатньо для автентичного розуміння свободи, оскільки в даному випадку «державу не відрізнити від банди розбійників». У силу цього Августин додає третій рівень свободи – моральний (духовний). Людина вільна, якщо вона виконує свої обов'язки, неупереджено реалізує «загальний закон» [6, с. 24].

Виділення третього рівня свободи – духовного – мало важливе методологічне значення. Концепція бл. Августина підкреслювала думку про актуалізацію «двох правопорядків»: індивід існує у двох вимірах – у сфері метафізично належного і сфері відносних людських розпоряджень. Разом з тим у ній недооцінювалися питання громадянської (колективної, публічної) свободи. Тому вона розцінюється як передвісниця західної традиції права. «Золоте правило» моралі бл. Августина – це послідовність у міжсуб'єктних відносинах, коли суб'єкт звіряє правильність своїх вчинків за допомогою зміни ролей (не вчиняй з іншим так, як не хотів би, щоб вчинили з тобою – це правило сприяє добру і запобігає злу) [див. 6, с. 31,32].

Якщо методологічний індивідуалізм припускає: кожний намагається знайти істину сам для себе, на підставі власного міркування, то методологічний колективізм припускає: істина визначається консенсусом; дух Бога і дух громади – це один і той самий дух; якщо досягнуто консенсусу, істина встановлена [24, с. 75].

У споконвічній християнській традиції політика – це досвід спільного проживання, і вона як опосередковуючий елемент дає можливість сполучення індивідуального (приватного), соціального (публічного) і загального (духовного) [6, с. 26]. Методологічну основу такого сполучення, а рівно сполучення раціонального (визначеного) і ірраціонального (невизначеного кола факторів), по синергетичній термінології, складає корпускулярно-континуальна методологія в трактуванні не дуалізму, як це прийнято в західних синергетичних концепціях [25], а корпускулярно-континуальної єдності [26], на чому наполягав ще святий Йосип Волоцький. Він говорив про повну святість Русі й у духовно-чернечому, і в державно-політичному, і в господарському аспектах: Свята Русь, по Йосипу Волоцькому, вбирала в себе духовне, не протиставляючи його іншим сторонам буття [27].

Таким чином, східнохристиянська традиція має на увазі три рівні свободи – приватний, публічний, духо-

вний (моральний).

Ідея кореляції приватної, публічної і духовної свободи людини, де духовна свобода означає внутрішню свободу людини, свободу від гріха, дивним чином співпадаючу з загальною свободою, у т.ч. приватною і публічною, лежить в основі визначення сутності права у східнохристиянській традиції.

З безлічі запропонованих стиснутих визначень права, які можна позначити як формулювання сутності права, заслуговує на увагу сформульоване В.С.Нерсесянцом визначення права як загальнообов'язкової форми рівності, свободи і справедливості [28, с. 54]. Слід зазначити, що сформульована В.С.Нерсесянцом «лібертарно-юридична» концепція права [28, с. 398-399] продовжує ідеї Покровського і багато в чому відповідає духу господарського права. Так само, як і господарники, Нерсесянц говорив про тісний внутрішній взаємозв'язок приватного і публічного права як щодо самостійних частин єдиної системи чинного права [28, с. 147]. Однак автору названої концепції нецілком удалося звільнитися від довління ідей цивілістичного напрямку. Під впливом цивілістики Нерсесянц побачив сутність права у формальній рівності. Він тлумачив категорії рівності, свободи і справедливості крізь призму рівності [28, с. 39, 42, с. 44]. Разом з тим критерій рівності має обмежений характер. Не вся свобода і не вся справедливість може вимірятися рівністю. Сам автор впадає в протиріччя, коли розрізняє формальну і фактичну рівність [див. 28, с. 30, 33]. Правильним буде розглядати право крізь призму свободи, у тому числі рівної і справедливої, де вищим критерієм права, його сутністю є справедлива рівна свобода, що формується починаючи з абсолютної приватної свободи, проходить стадію соціалізації приватної свободи і формування відносної публічної свободи і завершується стадією легітимації соціалізованої приватної і публічної свободи. Відповідно, суб'єкти права є суб'єкти справедливої рівної свободи, реалізація якої можлива лише в умовах спеціальної державної організації. Цим умовам відповідає форма соціальної правової держави, де соціальність держави гарантує реалізацію другого рівня свободи – рівної свободи, а його правова організація повинна забезпечувати реалізацію справедливої рівної свободи.

Відома сучасності соціальна держава формувалася історично шляхом доповнення індивідуальних прав громадян колективними правами, політичних прав – соціальними, економічними, культурними, екологічними [29, с. 94-97]. Соціальна держава припускає не тільки турботу про потреби населення країни, соціально орієнтовану економіку, але і трактування

держави як соціальної організації, що свідчить на користь соціологічної школи права. А тому закріплення в Конституції України ідеї соціальної держави вимагає відмести цивілістичну догматику, побудовану на протиставленні держави і суспільства.

Правовий характер держави також одержав закріплення в Конституції України, але для його реалізації в сучасних умовах потрібні нові рішення. Правова держава має на увазі правову форму організації і діяльності публічно-політичної влади, в умовах якої визнаються і захищаються права і свободи людини і громадянина [28, с. 139, 141]. Тому його параметри – не догма, а залежать від конкретних умов. Якщо в період буржуазних революцій правовою була конституційно оформлена ліберально-демократична держава [28, с. 124], у другій половині 20 століття правовою була західна соціальна держава, то до 21 століття сформувалися нові запити. Стало зрозуміло, що вимоги законів і законності, при всій їхній важливості, недостатні для концепції правової держави. Теоретично і практично впливовий напрямок у підході до визначення правової держави представляють юридико-позитивістські концепції, суть яких (при всіх наявних між ними розходженнях) складається у спробі створити ту чи іншу конструкцію самообмеження держави нею ж створеним правом, при цьому заперечується розрізнення права і закону, право зводиться до встановлень держави [28, с. 139]. Однак, зі слів Нерсесянца, для концепції правової держави необхідне панування саме правових законів і правової законності [28, с. 139], що передбачає усунення монополії державних органів на створення норм вищої юридичної чинності й участь інститутів громадянського суспільства у формуванні правопорядку.

Це передбачає подолання дихотомічної презумпції класичного лібералізму, яка, як відзначається в літературі [29, с. 22], полягає в поділі суспільної системи на державу і громадянське суспільство – неконтрольована громадянським суспільством держава і неконтрольоване державою приватне життя. Держава протистоїть громадянському суспільству й у Нерсесянца [28, с. 146]. Разом з тим істинний лібералізм передбачає не протистояння держави і суспільства, а їхнє сполучення, причому таке, що відповідає справедливим вимогам моралі, що є необхідною умовою їх легітимації.

Повернення до споконвічного методологічного колективізму і відродження ідей істинного лібералізму (*libertas* – свобода, вільність) стає можливим, завдяки широкому фронту зусиль учених різних галузей знань, і в першу чергу, глобалістики, компаративістики і господарського права. Цим робиться новий

внесок у всесвітню скарбницю істинного лібералізму як ідеології забезпечення прав і свобод людини, яка настільки покрилася нашаруваннями псевдоліберальних форм, що стала предметом негативних асоціацій. З погляду істинного лібералізму варто відмежуватися від псевдоліберальних у нинішніх умовах форм класичного лібералізму (Сміт, Бентам, Мілль, Спенсер, Грановський, Кавелін, Чичерін), також як і лібертаризму чикагської школи (Фрідман, Беккер, Лаффер, Робертс), побудованих на концепції невтручання держави в соціально-економічні відносини, які віддаються цілком на відкуп ринку [30, с. 351; 31, с. 311-312], спроби реалізації яких в сучасних умовах й зробили лібералізм предметом негативних асоціацій. Авторі говорять про останні часи заходу, “який поїдається ліберальною догмою”, пропонуючи повернутися до традиції і відмовитися від ліберальної ідеї взагалі, що неможливо, адже ліберальна ідея є квінтесенцією традиції. Питання повинне стояти про перегляд параметрів цієї ідеї і приведенні у відповідність із традиційною мораллю.

Лібералізм із часів Відродження, пройшов дві фази:

- 1) демократичного лібералізму,
- 2) демократичного соціального лібералізму (у науковому обороті – соціального лібералізму).

Наступив час третьої, завершальної фази і нової ліберальної ідеології – демократичного соціального правового лібералізму (більш коротко і найбільше емко – ідеології правового лібералізму).

Повертаючись до процитованих вище слів О. Конта, що пізнання правових інститутів можливо, якщо пізнана соціальна система в цілому [6, с. 297], відзначимо, що прочитання ідеї соціальної правової держави як громадянського суспільства на додаток до усвідомлення трирівневої свободи відкриває можливість пізнання обновлених правових інститутів, що забезпечують суспільний консенсус.

Уже перші критики Декларації прав людини і громадянина Борк і Бентам доводили, що її відвернуті формули допускають саме різноманітне тлумачення, і тому вони небезпечні. Її пафос розпалив пристрасті, убив почуття обов'язку – адже про обов'язки в ній не говориться [32, с. 1]. Це було результатом індивідуалістичного підходу, характерного західній традиції права. Сучасний постмодерн став результатом методологічної помилки, закладеної в Середньовіччя й успадкованої гуманізмом Нового часу, прихованої у формі методологічного індивідуалізму, побудованого на протиставленні людського і божественного, приватного і публічного (дуалізм – від лат. *dualis* (дво-

їстий) – філософське навчання, що виходить з визнання рівноправними двох початків – духу і матерії, ідеального і матеріального [33, с. 414]. Як пише Покровський, середньовічна юриспруденція в Західній Європі ґрунтувалась на протилежності *jus naturale* і *jus positivum*, *aequitas* і *jus scriptum* [34, с. 66].

Разом з тим не протиставлення, а сполучення природного і позитивного права як методологічне рішення може стати основою суспільної згоди.

На цей час сформувався цивілізаційний запит на нове методологічне рішення, відповідь на який вимагає повернення до джерел християнської цивілізації, яка передбачає три рівні свободи, відкритих на зорі цивілізації: індивідуальної (приватної), суспільної (публічної), загальної (духовної чи моральної). Їхня правова реалізація передбачає реалізацію принципу свободи у приватній сфері, рівності (як рівної свободи вибору) у публічній сфері і справедливості (як справедливої рівної свободи) у духовній сфері.

Традиційно-натуралістична, позитивістська галузь виходить з діалектики об'єктивних і суб'єктивних, матеріальних і ідеальних, диференціюючих і інтегруючих, динамічних і статичних факторів, що несуть у собі потенціал розвитку, і має основною задачею виявлення умов узгодження порядку і прогресу, при яких прогрес забезпечує підтримку порядку, а порядок породжує прогрес. До числа основних категорій, необхідних для даного дослідження, відносяться «інтеграція» і «соціалізація» як ключові категорії загальної теорії соціальних систем. Інтеграція забезпечує погоджене функціонування і зміну всіх частин соціальної системи; соціалізація – залучення індивідів до норм і цінностей, що існують у суспільстві. У даний час назрів новий етап у розвитку категорії соціалізації, сформувалося соціальне замовлення на розробку категорій і інститутів, покликаних відповідати за якісний стан норм і цінностей, задіяних у процесі соціалізації, їх відповідність духовним цінностям. Захистити модерн – значить перебороти презумпцію біхевіористського перевороту – відділення інтересу від цінностей [див. 9, с. 422-475].

Для реалізації подібних функцій необхідна не проста побудова громадянського суспільства, а відновлення змісту його інститутів, збагачення їх ціннісним потенціалом. Це припускає відповідну еволюцію суспільного організму, що корелює з еволюцією держави.

Якщо в умовах першого рівня свободи передбачається антиномія приватного і публічного і формується держава – «нічний сторож» (по Локку, держава не повинна обмежувати свободу людини, у неї повинно бути якнайменше прав, і тим більше реальних

можливостей робити інтервенцію у сферу приватногосподарських відносин [6, с. 210] або, навпаки, статична держава (по Гоббсу, держава-Левіафан), то сполучення приватного і публічного рівня свободи вже передбачає соціалізацію держави, реалізацію нею соціально-економічних функцій. Вищий же ступінь соціалізації держави, перетворення його в соціальну, правову державу забезпечує сполучення всіх трьох рівнів свободи – приватного, публічного, духовного. Потрібно сказати, що саме соціальна правова держава найбільш наближена до аристотелівської моделі найкращої форми правління – політії, де принцип поєднання «монархічного», «аристократичного» і «демократичного» мав значення для розподілу державних функцій між всіма основними шарами населення поліса [6, с. 21].

Цим підтверджується важливість і перспективне значення розподілу державних функцій між різними суспільними інститутами, і в першу чергу, між різними територіальними рівнями публічної влади (органами місцевого самоврядування) у сполученні з обов'язком участі у виробленні публічної політики (у т.ч. економічної).

Цей вид обов'язків повинен поповнити перелік обов'язків не тільки даних органів, але й обов'язків інших інститутів громадянського суспільства, що акумулюються цими органами, у в.т.ч. обов'язків громадян, закріплених у Конституції України. У даний час Конституція України закріплює конституційні обов'язки громадян переважно пасивного характеру (не порушувати права, не заподіювати збитків тощо). Справедливий устрій громадянського суспільства припускає активну участь у досягненні суспільної згоди (консенсусу).

Відповідні гарантії участі містяться в Конституції України. Зокрема, ст.38 Конституції гарантує право участі громадян (індивідуально чи колективно) в управлінні державними справами.

Подібні задачі досить успішно вирішуються в рамках сформованого в західноєвропейських країнах правового інституціоналізму засновник якого французький вчений Оріу звернувся в методології до християнського колективізму перших його століть [35; 36 і ін.].

Постановка питання про гарантії участі в правотворенні і управлінні суспільними справами стає можливою через включення духовного рівня свободи в структуру правосуб'єктності, що припускає трансформацію двоєдиної категорії приватно-публічної правосуб'єктності в триєдину категорію, яка опосередковує правовідносини суб'єктів приватних, пу-

блічних і моральних прав і обов'язків у їх сполученні.

Включення в структуру правосуб'єктності не тільки приватних і публічних, але і моральних прав і обов'язків у їх взаємозв'язку має фундаментальне значення в рамках органічної доктрини права.

У 12 ст. західноєвропейські фахівці римського і канонічного права поєднали грецьку здатність до філософії з римською здатністю до права і на додаток до цього поглибили старі концепції розуму і справедливості, додавши до них християнську концепцію совісті, яку пов'язували з любов'ю і милосердям [18]. Але індивідуалістична юридична концепція праворозуміння зупинилася в правотворенні на рівні догматики. Сьогодні ці наробітки вимагають поповнення з погляду споконвічного методологічного колективізму й органічної концепції праворозуміння, що передбачає взаємодію приватного, публічного і морального права.

При цьому варто підкреслити значення традиції для визначення змісту категорії морального права.

Мораль (від лат. *moralitas* – традиція, народний звичай, вдача-характер) визначається як система норм і цінностей, що регулюють поведінку людей [37]. Однак у сучасному світі суспільні ціннісні системи, також як і індивідуальні ціннісні системи (моральність) піддані швидкій трансформації і носять тимчасовий характер. В інформаційному суспільстві виникає безліч незалежних ціннісних систем («мозаїка»), пропонувані різними соціальними інститутами і субкультурами, так що людина зіштовхується з проблемою вибору – у стилі споживання, в освіті, культурній орієнтації [38]. Органічна цілісність і стабільність сучасного суспільства забезпечуються на основі згоди більшості його членів із прийнятими в ньому базовими цінностями [39, с. 22]. Тому значення традиції для визначення змісту морального права має неминуще значення.

Традиція – від лат. *traditio* (передача, переказ) – елементи соціальної і культурної спадщини, що передаються від покоління в покоління і зберігаються у певних суспільствах, класах і соціальних групах протягом тривалого часу; охоплює об'єкти соціальної спадщини (матеріальні і духовні цінності); процес соціального спадкування; його способи. В якості традиції виступають певні суспільні встановлення, норми поведіння, цінності, ідеї, звичаї, обряди і т.д. [40].

Традиція властива найрізноманітнішим областям громадського життя (економіці, політиці, праву і т.д.), займає певне місце в науці і мистецтві і досягає максимуму в релігійних традиціях. У свій час Карл Шмітт висловив глибоку думку про систематичну аналогію

між теологічними і юридичними поняттями. Проводячи цю аналогію, завжди можна розшифрувати теологічне підґрунтя, що лежить приховано за сухими формулами законів. Ключове значення традиції в системі джерел права визначається не тільки тим, що вона по ідеї вище всякого закону вже через тривалість її існування, а тим, що вона є охоронницею сутності права, передаючи з покоління в покоління ключові елементи соціальної і культурної спадщини. Визначення вимог справедливості немислимо без традиції, що задає систему цінностей і забезпечує стійкість правового розвитку. Тому традиція як джерело права має незамінне значення для формування стійких правових інститутів. Коли право йде за традицією і мінливими умовами життя воно плідне. Коли ж право починає витісняти традицію і втрачає чутливість до життєвих проблем, воно перетворюється в гальмо громадського життя і державного будівництва [41].

Реалізація органічної концепції праворозуміння припускає включення до складу джерел права споконвічної християнської традиції, у основі якої лежить «Закон Божий». В Україні для цього є не тільки методологічні передумови – Україна завжди розвивалася в руслі східнохристиянської, православної традиції, і черга визвольних воєн, так само, як і відсутність загарбницьких ініціатив, є підтвердженням православної свободолюбності в характеристиці народного менталітету. За існуючими оцінками [див. 41] більш 70% слов'ян на пострадянському просторі ідентифікують себе з православними, і навіть ті, хто вважають себе атеїстами, але вивчали в школі Пушкіна, Гоголя, Достоевського, живуть у просторі православних догматів і православної етики. Свобода волі людини і колективу (народу) є ключовою категорією східнохристиянської традиції. Урахування споконвічної християнської традиції на перспективу буде мати значення прогресивної тенденції правового розвитку. Головне, для цього мають бути конституційні передумови, зокрема, ст.11 Конституції України передбачає сприяння держави розвитку традицій і культури. Сьогодні «Закон Божий» уже включений до Інформаційної бази даних «Ліга» як один з видів нормативних джерел і повинен використовуватися в правотворчості і правозастосуванні, у т.ч. судами при здійсненні правосуддя, як базове джерело традиційних норм морального права.

При цьому апеляції до внутрішніх переконань суб'єктів права, як це властиво західній традиції права, для реалізації конституційних положень недостатньо. Необхідні гарантії свободи волі за допомогою погодженого вільного вибору тієї чи іншої моделі поведінки в процесі участі індивідів і колективів у правотворенні і управлінні державними справами.

Гарантії участі носіїв приватної влади в реалізації публічної влади є гарантією відповідності законодавства традиційній моралі. Тим самим позитивна правосуб'єктність приватних і публічних суб'єктів господарського права може бути наближена до їх природної правосуб'єктності, що припускає можливість реалізації відповідних приватних чи публічних інтересів, тобто володіння необхідним для цього обсягом влади.

Слід зазначити фундаментальне значення категорії участі для органічної концепції праворозуміння і правового інституціоналізму. У східнохристиянській традиції права участь у правотворенні є гарантією відповідності законодавчих рішень справедливим вимогам традиційної моралі і сполучення природної і позитивної правосуб'єктності.

Настав час розгледіти відому частку лукавства у твердженнях про неможливість сполучення природних і позитивних прав. Адже позитивні права – це і є більш-менш успішна (в інших випадках негативна) спроба реалізації (заперечення) природних прав. Закріплення прав і свобод людини в конституційних і міжнародних документах і загальнодозвільного порядку правового регулювання концептуально забезпечило органічний взаємозв'язок природних і позитивних прав і обов'язків. А позитивні чи негативні тенденції в діалектиці їх взаємодії визначаються правовими механізмами, над якими і варто працювати згідно цілям.

Розвиток позитивно-правового забезпечення природного права на участь в управлінні суспільними (колективними) справами є запорукою практичної реалізації концепції «живого права» у сучасних умовах. При цьому потрібно враховувати ключову роль правової організації діяльності підприємств, які є основною ланкою економіки, базисом суспільства, що визначає всі його форми і логіку.

Удосконаленню правового регулювання сучасної економіки покликані сприяти розробки автора, приведені в даній статті, у якій, зокрема:

1) додатково аргументовано необхідність доктринального переходу до правового інституціоналізму, у рамках якого можливо забезпечувати органічне сполучення природної і позитивної правосуб'єктності, зокрема, шляхом правового впливу на законодавця з

боку інститутів громадянського суспільства; сформульовано визначення сутності права у східній традиції континентального права як справедливої рівної свободи; висунута концепція діалектичної єдності верховенства прав людини, яка передбачає суверенітет людини чи колективу (приватного або публічного), за верховного суверенітету народу в організаційно-правовій формі держави, на основі чого аргументована необхідність виділення правової категорії приватної влади, крім публічної, розподілу влади по всій структурі громадянського суспільства – приватній, публічній, приватно-публічній – і забезпечення реалізації як приватної влади, так і участі її носіїв у здійсненні публічної;

2) підкреслене фундаментальне значення категорії участі в правотворенні для органічної школи праворозуміння і правового інституціоналізму як гарантії відповідності позитивного права справедливим вимогам традиційної моралі; аргументована доцільність перспективного переходу до динамічної триєдності категорії господарської правосуб'єктності (приватної, публічної, моральної); визначено, що природна і позитивна правосуб'єктність співвідносяться між собою як сутність і явище, мета і засіб, де природні права й обов'язки як сутність (ціль) презюмуються як моральні, а моральність чи аморальність позитивних прав як явищ (засобів) визначається дотриманням права суб'єктів приватної чи публічної влади на участь у збалансуванні своїх інтересів;

3) сформульована концепція правового інституціоналізму сучасного періоду, яка передбачає здійснення кореляції приватної, публічної і духовної свободи в процесі динамічного взаємобмеження суверенітету індивідів і колективів, що виникає на основі поділу приватної і публічної влади в державі, шляхом участі їх носіїв в узгодженні інтересів і меж влади по їх реалізації.

Перспективним напрямком подальших досліджень є дослідження проблем господарської правосуб'єктності підприємств, а також інших проблем господарського права з позицій правового інституціонального підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мамутов В.К. Экономика и право: сб. науч. тр. / В.К. Мамутов. – К.: Юринком Интер, 2003. – 544 с.
2. Знаменский Г.А. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития / Г.А. Знаменский. – К.: Наукова думка, 1996. – 63 с.
3. Хозяйственное право: учебник / В.К. Мамутов, Г.А. Знаменский, К.С. Хахулина и др.; под ред. Мамутова В.К. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.
4. Law, man and history // 12 World congress on philosophy and sozial philosophy. – Athens, 1985.
5. Бентам Й. Введение в основания нравственности и законодательства (по изданию 1867 г.) / Й. Бентам / Пер. с англ., предисл., примеч. Б.Г. Капустина. – М.: РОССПЭН, 1998. – 415 с.
6. Царьков И.И. Развитие правопонимания в европейской традиции права / И.И. Царьков. – СПб: Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 346 с.
7. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид / Пер. и вступ. статья В.А. Туманова. – М.: Прогресс, 1988. – 496 с.
8. Козлихин И.Ю. Позитивизм и естественное право / И.Ю. Козлихин // Государство и право. – М.: Наука, 2000, № 3. – С. 5-11.
9. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке / А.С. Панарин. – М.: Алгоритм, 2003. – 560 с.
10. Kock H.F. Die Funktion des naturrechts in einer pluralistischen Gesellschaft. In: Das Naturrechtsdenken heute und modern: Gedachtnisschrift fur Rene Marcic / H.F. Kock. – Hrsg.Von. Mayer-Naly D., 1983.
11. Заяц Н. Суверенітет: трансформація змісту / Н. Заяц // Право України. – 2008. – № 2. – С. 17-21.
12. Мартишин О.В. О некоторых особенностях российской правовой и политической культуры / О.В. Мартишин // Государство и право. – 2003. – № 10. – С. 28.
13. Nauriou M. Precis de Droit Constitutionnel / M. Nauriou. – Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1929.
14. Краснов М.А. Ответственность в системе народного представительства / М.А. Краснов. – М., 1992. – 224 с.
15. Матузов Н.И. Право в политическом измерении / Н.И. Матузов // Правовая политика и правовая жизнь. – 2002. – № 1 (6).
16. Юридический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vseslova.ru/index.php?dictionary=law&word=suverenitet>
17. Тюттин В.С. Системно-структурный подход и специфика философского знания / В.С. Тюттин // Вопросы философии. – 1968. – № 11. – С. 48-49.
18. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.
19. Аристотель. Никомахова этика: сочинения в 4-х т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1978. – Т.4. – С. 53-295.
20. Латинский словарь юридических терминов и выражений / Сост. В.А. Минасова, И.Ю. Губина. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 320 с.
21. Сенив М.Г. Латинский язык и основы юридической терминологии: учеб. пособ. / М.Г. Сенив, Т.М. Компанец. – Донецк: Торговый дом «Донбасс», 1998. – 161 с.
22. Современный словарь иностранных слов / И.В. Нечаева. – М.: Изд-во АСТ, 2002. – 538 с.
23. Шапп Я. О свободе, морали и праве / Я. Шапп // Государство и право. – 2002. – №5. – С. 85-92.
24. Шпенглер О. Закат Европы: в 2-х т. / О. Шпенглер / Пер. с нем. И.И. Маханькова. – М.: Айрис-пресс, 2003. – Т. 2. – 642 с. – (Библиотека истории и культуры).
25. Рыжов В. Концепции синергетики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vladimir.socio.msu.ru/3_SYNERGY/#TA05.
26. Корухов В.В. Методологические проблемы исследования структуры пространства (проект №00-06-80178) [Электронный ресурс] / В.В. Корухов, А.А. Симанов, О.В. Шарыпов. – Режим доступа: http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philscience/11_01/10_SKSh.htm.
27. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
28. Нерсесянц В.С. Философия права: учеб. для вузов / В.С. Нерсесянц. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Норма, 2006. – 848 с.
29. Пугачев В.П. Введение в политологию: учебник для студентов высших учебных заведений / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 447 с.
30. Василенко И.А. Политическая глобалистика:

учеб. пособ. для вузов / И.А. Василенко. – М.: Логос, 2000. – 360 с.

31. Панарин А.С. Политология. Западная и Восточная традиции: учебник для вузов / А.С. Панарин. – М.: Университет, 2000. – 320 с.

32. Еллинек Г. Декларация прав человека и гражданина / Г. Еллинек. – Одесса: Юрид. лит., 2006. – 137 с. – (Репринт издания 1906 года).

33. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 1600 с.

34. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – изд. 4-е, испр. – М.: Статут, 2003. – 351 с.

35. Ерышев А.А. История политических и правовых учений: учеб. пособ. / А.А. Ерышев. – 3-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2002. – 152 с.

36. История политических и правовых учений: конспект лекций [Электронный ресурс]. – 2-е изд. – МИЭМП: Юрчук В.С., 2010. Режим доступа: http://e-college.ru/xbooks/xbook030/book/index/index.html?part-011*page.htm.

http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/MORAL.html.

37. Энциклопедия «Кругосвет» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/MORAL.html.

38. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с. – (Мир энциклопедий).

39. Артемов Г.П. Политическая социология: учеб. пособ. / Г.П. Артемов. – М.: Логос, 2002. – 280 с.

40. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com>.

41. Савельев А. Право без Традиции хуже, чем Традиция без Права. Выступление на российско-юританской конференции «Правовые традиции Великобритании и российские реформы» [Электронный ресурс] / А. Савельев. – Режим доступа: <http://www.savelev.ru/article/show/?id=126&t=2>.

СОЧЕТАНИЕ ЕСТЕСТВЕННОЙ И ПОЗИТИВНОЙ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Грудницька С.Н.

Аннотация: В статье рассмотрена проблема сочетания естественной и позитивной хозяйственной правосубъектности предприятий. Обоснованы теоретические положения, направленные на обеспечение органического сочетания естественной и позитивной правосубъектности в современном обществе и реализацию концепции триединства категории хозяйственной правосубъектности предприятий (частной, публичной, моральной).

Ключевые слова: предприятие, хозяйственная правосубъектность, естественное право, позитивное право, частное право, публичное право, моральное право.

COMBINATION OF NATURAL AND POSITIVE ECONOMIC LEGAL PERSONALITY OF ENTERPRISES

Grudnitska S.N.

Summary: The problem of combination natural and positive economic legal legal personality of enterprises considered in the article. Theoretical positions is grounded, that directed on providing of organic combination natural and positive legal subject in modern society and on realization of conception of triuneness of category economic legal subject of enterprises (private, public, moral).

Keywords: enterprise, economic legal personality, absolute law, positive law, private law, public law, moral right.